

УДК 37.015.3:159.95

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/74-1-45>**Світлана БАДЕР,***orcid.org/0000-0002-9225-423X*

докторка педагогічних наук,

професорка кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) svetmira23@meta.ua**Марія ПОЧИНКОВА,***orcid.org/0000-0002-1383-7470*

докторка педагогічних наук,

професорка кафедри початкової освіти

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) pochinkovam@gmail.com

КРИТЕРІЙ І РІВНІ СФОРМОВАНOSTI КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ¹

Трансформаційні процеси, що відбуваються у сучасному суспільстві вимагають від особистості розвинутих умінь щодо роботи із значним потоком інформації, здатності аналізувати, узагальнювати інформацію, критично її осмислювати. Ситуація загострилась в умовах повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію суверенної України, коли реальна військова загроза поєднується з ментальною війною, неочевидною пропагандою та фейками з боку РФ. Саме тому, формування критичного мислення громадян в сучасних умовах є своєрідною візією українського суспільства в умовах сьогодення.

Стаття присвячена науковому обґрунтуванню її характеристики критеріїв, показників і рівнів сформованості критичного мислення особистості, що надалі відкріє можливість для вдалого моделювання системи розвитку критичного мислення громадян.

Автори аналізують сутність категорії «критерій», характеризуючи представлену дефініцію як мірило, сукупність показників, за допомогою яких можна здійснити вимірювання того чи того явища, феномену та перевірити ефективність і результативність його сформованості або розвиненості.

Визначено й схарактеризовано такі критерії розвиненості критичного мислення особистості: мотиваційний (позитивне ставлення до критичного мислення, цілеспрямованість у досягненні мети; позитивний емоційний стан особистості під час роботи з інформацією; ціннісне ставлення до власної думки, а також до думки, позиції іншої людини); когнітивний (наявність знань про поняття критичного мислення, його структуру, можливості, призначення, власний стиль мислення; наявність знань про раціональні й ефективні методи навчання та самонавчання, самоконтролю та самокорекції діяльності й мислення); комунікативний (усвідомлення ролі мови і мовлення в процесі мислення і спілкування з іншими суб'єктами; висловлення власних думок, з опорою на аргументи та докази в усній і писемній формі, зокрема з використанням смислових та графічних організаторів; уміння вести бесіду з дотриманням правил спілкування), діяльнісний (застосування знань щодо критичного мислення для вирішення проблем; використання знань про критичне мислення, його зміст і правила під час повсякденної, освітньої, професійної діяльності тощо; застосування операційних умінь з контролю розумової діяльності); рефлексивний (здатність приймати виважені рішення, здатність до оцінки власних думок і процесу розмірковування та до думок інших; уміння висувати та створювати власні ідеї на підставі аналізу отриманої інформації).

Ключові слова: критичне мислення, критерій, показник, рівень, критерій і рівні сформованості критичного мислення.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/002.

Svitlana BADER,

orcid.org/0000-0002-9225-423X

*Professor at the Department of Early and Preschool Child Development
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) svetmira23@meta.ua*

Mariia POCHYNKOVA,

orcid.org/0000-0002-1383-7470

*Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Primary Education
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) pochinkovam@gmail.com*

CRITERIA AND LEVELS OF FORMATION CRITICAL THINKING OF PERSON

The transformational processes taking place in modern society require the individual to have developed skills in working with a significant flow of information, the ability to analyze, summarize information, and critically interpret it. The situation has worsened in the conditions of a full-scale invasion of the aggressor country on the territory of sovereign Ukraine, when a real military threat is combined with mental warfare, non-obvious propaganda and fakes on the part of the Russian Federation. That is why the development of critical thinking of citizens in modern conditions is a peculiar vision of Ukrainian society in today's conditions.

The article is devoted to scientific substantiation and characteristics of criteria, indicators and levels of formation of critical thinking of an individual, which will in the future open an opportunity for successful modeling of the system of development of critical thinking of citizens.

The authors analyze the essence of the "criterion" category, characterizing this definition as a yardstick, a set of indicators that can be used to measure this or that phenomenon, and to check the effectiveness and efficiency of its formation or development.

The following criteria for the development of a person's critical thinking are defined and characterized: motivational (positive attitude to critical thinking, goal-orientedness; positive emotional state of the individual when working with information; valuable attitude to one's own opinion, as well as to the opinion, position of another); cognitive (availability of knowledge about the concept of critical thinking, its structure, possibilities, purpose, own style of thinking; availability of knowledge about rational and effective methods of learning and self-learning, self-control and self-correction of activities and thinking); communicative (awareness of the role of language and speech in the process of thinking and communication with other subjects; expressing one's own opinions, relying on arguments and evidence in oral and written form, in particular using semantic and graphic organizers; the ability to conduct a conversation in compliance with the rules of communication), operational (application of knowledge about critical thinking to solve problems; use of knowledge about critical thinking, its content and rules during everyday, educational, professional activities, etc.; application of operational skills to control mental activity); reflective (the ability to make balanced decisions, the ability to evaluate one's own thoughts and the process of reflection and the opinions of others; the ability to put forward and create one's own ideas based on the analysis of the information received).

Key words: *critical thinking, criterion, indicator, level, criteria and levels of formation of critical thinking.*

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство проживає найбільш складні і непроті часи, що обумовлено повномасштабним вторгненням країни-агресора на територію незалежної України, стрімкими трансформаційними процесами в соціально-політичний, економічний галузях тощо. Тотальна інформатизація сприяє тому, що більшість громадян України мають постійний доступ до інформації з будь-якого гаджета, що, з одного боку, спрощує процес отримання інформації, з іншого – перетворює її в суцільний нефільтрований потік, який складно систематизувати, усвідомити та співвіднести з вже існуючими знаннями. Це призводить до появи феномену ХХІ ст. – так званої «інформаційної» або «ментальної» війни, коли країна агресор має можливість попу-

ляризувати вигідну для неї інформацію, активно проводити пропаганду, запускати різні чутки й фейки з метою знищення української нації не лише на фізичному, а й на духовному рівні.

Саме тому, стратегічним завданням нашої країни є розвиток критичного мислення громадян, починаючи з дошкільної ланки освіти, й завершуючи самоосвітою. Це сприятиме вдалому й критичному аналізу будь-якої інформації, здатності особистості робити самостійні висновки, спираючись на свій досвід та думку.

Аналіз досліджень. Проблема визначення критеріїв сформованості критичного мислення особистості може розглядатися в декількох площинах: визначення теоретико-методологічних засад формування критичного мислення особистості;

формулювання сутності і структури критичного мислення особистості; розкриття змісту поняття «критерій» у педагогічних дослідженнях; визначення критеріїв критичного мислення особистості. Усі окреслені аспекти були предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Так, теоретико-методологічні засади формування мислення, зокрема й критичного мислення особистості представлено в доробках Т. Бартел, Н. Басова, І. Бех, Дж. Браус, М. Варлаков, Т. Воропай, Д. Вуд, І. Горохова, О. Дубасенюк, Д. Дьюї, Н. Іванова, Л. Елдер, Л. Києнко-Романюк, Г. Костюк, В. Кремень, А. Кроуфорд, М. Ліпман, Д. Макінстер, М. Марусинець, С. Метьюз, Р. Пол, О. Пометун, К. Поппер, В. Самнер, В. Саулія, Г. Соріна, Дж. Стіл, Ч. Темпл, С. Терно, О. Тягло, Г. Ущаровська, Д. Халперн, П. Фачіоне, А. Фішер, У. Х'юїт, Дж. Чеффі, В. Ягоднікова та ін.

Сутність і структура критичного мислення докладно розкрита в роботах Р. Бойл, Т. Воропай, Дж. Дьюї, Л. Києнко-Романюк, А. Кроуфорда, М. Ліпмана, Д. Макінстера, С. Метьюза, Р. Паула, О. Пометун, В. Саул, І. Сущенко, С. Терна, О. Тягла, Д. Халперн та ін.

Зміст поняття «критерій», його визначення, вимоги до визначення докладно репрезентовано в дослідженнях українських дослідників: В. Биков, С. Гончаренко, В. Кремень, З. Курлянд, В. Курило, О. Фурс, В. Ягупов та ін.

Критерії визначення рівнів сформованості критичного мислення особистості, їх наповнення, були предметом дослідження вітчизняних науковців: О. Богуш (визначення стану сформованості критичного мислення у курсантів вищих військових навчальних закладів); В. Білоус (методи визначення рівня сформованості критичного мислення дітей молодшого шкільного віку), О. Колесова (діагностика сформованості критичного мислення майбутніх економістів); С. Симоненко, О. Грек (дослідження рівня сформованості критичного мислення як компонента інформаційно-психологічної безпеки студентів), Л. Ткаченко (дослідження рівня сформованості критичного мислення майбутнього вчителя початкової школи) та ін.

Не зважаючи на доволі ґрунтовне дослідження сутності проблеми формування критичного мислення особистості у науковому полі, все ще відсутні чіткі критерії, показники та рівні сформованості критичного мислення особистості загалом. Адже у науковій літературі можемо здебільшого знайти відповідні критерії й рівні, що стосуються здобувачів вищої освіти. Натомість, важливо узагальнити та уніфікувати їх.

Отже, **мета статті** – визначити та схарактеризувати критерії й рівні сформованості критичного мислення особистості.

Виклад основного матеріалу. Визначення критеріїв пов'язано з компонентами критичного мислення особистості, які докладно були розкриті в одному з наших попередніх досліджень (Бадер, Починкова, 2023): мотиваційно-ціннісний, пізнавальний, діяльнісний, рефлексивний. Кожен з цих компонентів має горизонтальну структуру: особистісний, мисленнєвий, інформаційний, операційний блоки. Ці блоки в межах компонентів є взаємопов'язаними, як і, власне, компоненти.

Спираючись на оновлену таксономію освітніх цілей Блума-Андерсон, за доцільне вважаємо визначити такі рівні сформованості критичного мислення особистості: елементарний, репродуктивний, конструктивний, продуктивно-творчий. Більш докладно зміст кожного рівня відображено в критеріях сформованості критичного мислення. Зауважимо, що елементарний рівень відповідає таким рівням таксономії: елементарний рівень – знання, репродуктивний – розуміння, застосування, конструктивний – аналіз, оцінка, продуктивно-творчий – створення.

У психологічній та педагогічній літературі представлено різні підходи до тлумачення та виділення критеріїв і показників рівнів сформованості того чи того явища. Теоретичні аспекти цієї проблеми репрезентовано в доробках таких дослідників, як: В. Биков, С. Гончаренко, В. Кремень, З. Курлянд, В. Курило, О. Фурс, В. Ягупов та ін.

На початку традиційно звернемось до академічного тлумачного словника: «Критерій – підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило» (Словник, 1973). У словнику іншомовних слів знаходимо близьке тлумачення: «Критерій – мірило для визначення, оцінки предмета, явища; ознака, взята за основу класифікацій» (Критерій).

На окрему увагу заслуговує визначення цього поняття в педагогічній теорії, де його тлумачать як: «система цільових функцій, що відображають цільові і змістово-технологічні вимоги» (Кремень, Биков, 2014: 8); «мірило оцінки, судження; як необхідну та достатню умову прояву або існування явища чи процесу» (Курлянд); «ознаку, на основі якої здійснюється оцінка, визначення чогось; судження, оцінки якогось явища» (Савченко, 2004); «ті якості явища, що відображають його суттєві характеристики і саме тому підлягають оцінці» (Курило, 1999: 36).

Звернемо увагу на позицію В. Ягупова й О. Фурса щодо сутності поняття «критерії» у загальному вигляді: «це важлива й визначальна

ознака певного досліджуваного явища, яка характеризує його різні якісні аспекти, сприяє з'ясуванню його сутності, допомагає конкретизувати основні прояви та їх більш-менш об'єктивно оцінити» (Ягупов, Фурс, 2018: 117); що ж стосується педагогічної науки, то В. Ягупов наголошує, що критерії практично визначають зміст і перебіг навчально-пізнавальної діяльності студентів та безпосередньо встановлюють її результативність (Ягупов, 2002).

Своєю повнотою нам імпонують загальні вимоги до критеріїв, що були визначені В. Ягуповим і О. Фурсом на підставі аналізу наукової літератури, до таких вимог належать: «об'єктивність, тобто відображення ознак, притаманних предмету, який досліджується, незалежно від свідомості та волі суб'єкта дослідження; відображення суттєвих ознак предмета діагностики: стійкість і постійність досліджуваних ознак; зв'язок із цілями, завданнями, функціями та змістом конкретного дослідження; безпосередній зв'язок між метою і кінцевим результатом досліджуваного явища» (Ягупов, Фурс, 2018: 117).

Оскільки формування критичного мислення особистості ми вважаємо педагогічним феноменом, то вважаємо за доцільне звернути увагу на зауваження С. Гончаренка щодо визначення критеріїв і показників дослідження саме певного педагогічного явища: «слід урахувати якість знань, яка передбачає співвідношення видів знань (закони, теорії, прикладні, методологічні, оцінювальні знання) з елементами змісту освіти й тим самим з рівнями їх засвоєння (Гончаренко, 2000: 17).

Отже, під критерієм розумітимемо як мірило, сукупність показників, за допомогою яких можна здійснити вимірювання того чи іншого явища, феномену та перевірити ефективність і результативність його сформованості або розвиненості.

Ураховуючи обидві позиції щодо висунутих вимог до критеріїв і проєктуючи їх на наше дослідження, зазначимо, що критерії мають відповідати таким вимогам: відображати основні закономірності формування критичного мислення особистості; якісні показники сформованості критичного мислення особистості повинні перебувати в тісній взаємодії з кількісними; ґрунтуватись на наукових засадах теорії і технології розвитку критичного мислення особистості, які дозволять виявити рівень його сформованості; бути співвіднесеними з кінцевою метою дослідження: сформованістю критичного мислення особистості.

Зробимо також зауваження про співвідношення рівнів і критеріїв сформованості критичного мислення особистості. Так, Т. Шепеленко під рівнем

сформованості розуміє сукупність показників, які визначають ступінь прояву критеріїв, їх узгодженість (Шепеленко, 1998: 9). Тож можемо зіставити критерії сформованості критичного мислення особистості з якісними характеристиками, а рівні – відповідно, з кількісними.

Уважаємо за доцільне виокремити такі критерії сформованості критичного мислення особистості, що будуть співзвучні з компонентами, виокремленими в структурі критичного мислення: мотиваційний, когнітивний, комунікативний, діяльнісний, рефлексивний.

Мотиваційний критерій є відображенням мотиваційно-ціннісного компонента та об'єднує мотиваційний і ціннісний аспекти. Сюди ми віднесли такі показники: позитивне ставлення до критичного мислення; цілеспрямованість у досягненні мети; наявність позитивного емоційного стану під час роботи з інформацією; ціннісне ставлення до власної думки, а також до думки, позиції, погляди партнера, процесу мислення.

Когнітивний критерій можна співвіднести з пізнавальним компонентом, що містить знання про критичне мислення, його механізми, сутнісні характеристики.

Це критерії визначають такі показники:

– володіння певною сумою знань, зокрема і професійних;

– наявність знань про поняття критичного мислення, його структуру, можливості, призначення, власний стиль мислення;

– наявність знань про раціональні й ефективні методи навчання та самонавчання, самоконтролю та самокорекції діяльності й мислення.

Комунікативний критерій не співвідноситься з певним компонентом, проте показники цього критерію присутні практично в кожному компоненті структури критичного мислення. Крім того, як ми уже не одноразово зазначали, що критичне мислення тісно пов'язане з мовою і мовленням та проявляється під час говоріння, читання та письма.

Цей критерій проявляється в таких показниках:

– усвідомлення ролі мови і мовлення в процесі мислення і спілкування з іншими суб'єктами;

– висловлення власних думок, з опорою на аргументи та докази в усній і писемній формі, зокрема з використанням смислових та графічних організаторів;

– уміння вести бесіду з дотриманням правил спілкування.

Діяльнісний критерій співвідносний з діяльнісним компонентом і передбачає перевірку застосування критичного мислення у повсякденній діяльності, освітній чи професійній.

Цей критерій характеризують такі показники:

- застосування знань щодо критичного мислення для вирішення проблем, зокрема професійного спрямування;
- використання знань про критичне мислення, його зміст і правила під час повсякденної, освітньої, професійної діяльності тощо;
- застосування операційних умінь з контролю розумової діяльності.

Дещо розширимо цей показник і зазначимо, що до таких умінь ми відносимо: операційні вміння з контролю розумової діяльності: 1) уміння бачити проблему, діалектичний зв'язок між суперечностями; 2) доводити – добирати прийнятні, відповідні та несуперечливі аргументи; 3) знаходити контраргументи; 4) помічати факти, що суперечать власній думці; 5) обґрунтовувати; 6) оцінювати – вибирати одну з альтернатив, усвідомлювати обмеження, що накладаються на висновок (істинність висновку за певних умов); 7) уміння спростовувати (фальсифікація); 8) узагальнювати; 9) будувати гіпотези; 10) робити висновки.

Рефлексивний критерій співвідносний з рефлексивним компонентом. Цей критерій можна перевірити за допомогою таких показників:

- здатність приймати виважені рішення (перш ніж приймати рішення, розглядати різні гіпотези, відкидаючи неправдиві, хибні, догматичні тощо, приймати рішення помірковано, виважено, урахувавши різні варіанти вирішення «задачі»);
- здатність до оцінки власних думок і процесу розмірковування та до думок інших; уміння висувати та створювати власні ідеї на підставі аналізу отриманої інформації.

На основі схарактеризованих критеріїв і показників, маємо можливість визначити рівні сформованості критичного мислення особистості – елементарний, репродуктивний, конструктивний, продуктивно-творчий. Розкриємо зміст критеріїв і показників відповідно до рівнів сформованості.

Елементарний рівень сформованості критичного мислення особистості констатуватиметься у респондентів у разі таких проявів:

- за *мотиваційним* критерієм: респондент має низький рівень задоволеності основною діяльністю (роботою, навчанням тощо); обґрунтовує необхідність основної діяльності соціальними вимогами; тільки говорить про бажання домогтися чого-небудь, але не робить ніяких спроб, не докладає зусиль; часто буває стомленим, слабким, має невеличкий запас життєвих сил / замкнутий, часто схильний до внутрішніх тривог, уникає частого спілкування з людьми / замкнута, схильна до внутрішніх тривог людина / схильна до внутріш-

ньої кризи / втомлена від необхідності підтримувати когось; власні думки більш важливі, ніж думки інших, але не йдеться про ціннісні орієнтації; ціннісне ставлення до думок, позицій, поглядів партнера відсутнє;

- за *когнітивним* критерієм: має лише поверхові уявлення про поняття «критичне мислення», його структуру, можливості, призначення, власний тип мислення; не володіє знаннями про раціональні й ефективні методи навчання і самонавчання, самоконтролю та самокорекції діяльності й мислення або володіє лише уривчастими відомостями;

- за *комунікативним* критерієм: не усвідомлює ролі мови й мовлення в процесі мислення, вважає ці аспекти окремими, не взаємообумовленими; не висловлює власні думки або висловлює без опори на аргументи та докази в усній і писемній формі, без використання смислових та графічних організаторів; під час бесіди переважно не дотримується правил спілкування або дотримується тільки за вказівкою викладача;

- за *діяльним* критерієм: майже відсутні знання щодо критичного мислення як засобу вирішення проблем, зокрема професійного спрямування; не використовує знання про критичне мислення під час професійної підготовки й професійної діяльності; не застосовує операційні вміння з контролю розумової діяльності;

- за *рефлексивним* критерієм: не може приймати виважені рішення (припускається хиб, спирається на догматичні розмірковування та неправдиві гіпотези); не може оцінювати власні думки й процес розмірковування; лише констатує отриману інформацію, не висуває і не створює власні ідеї.

Репродуктивний рівень може бути зафіксований під час таких проявів з боку опитуваних:

- за *мотиваційним* критерієм: респондент має середній рівень задоволеності навчанням чи професійною діяльністю; усвідомлює необхідність навчання для побудови майбутнього життя чи професійної діяльності; намагається досягти поставлених цілей за ступенем власних можливостей; любить поринути в себе / досягти успіху без подолання труднощів / нормальна адаптація до життя; власні думки важливі, які іноді ґрунтуються на ціннісних орієнтаціях, а іноді їх не враховує; не завжди толерантний; іноді припускається нав'язування своїх думок;

- за *когнітивним* критерієм; володіє уривчастими відомостями про поняття «критичне мислення», його структуру, можливості, призначення, власний тип мислення; володіє знаннями про раціональні та ефективні методи навчання й самонавчання, самоконтролю та самокорекції діяльності й мислення та застосовує їх періодично;

– за *комунікативним* критерієм: усвідомлює роль мови і мовлення в процесі мислення, вважає ці аспекти взаємообумовленими, але пояснити їх значення не може; висловлює власні думки іноді з опорою на аргументи та докази, більш успішно в одній з форм: усній чи писемній, без використання смислових та графічних організаторів; під час бесіди іноді дотримується правил спілкування;

– за *діяльнісним* критерієм: у респондентів наявні знання щодо критичного мислення як засобу для вирішення проблем, зокрема професійного спрямування; іноді використовує знання про критичне мислення, його зміст і правила під час навчання, професійної підготовки та професійної діяльності; іноді застосовує окремі операційні вміння з контролю розумової діяльності;

– за *рефлексивним* критерієм: респондент може приймати виважені рішення, однак припускається хиб, іноді спирається на догматичні розмірковування та неправдиві гіпотези; оцінює власні думки і процес розмірковування, але припускається певних хиб; намагається зрозуміти отриману інформацію, однак не висуває і не створює власні ідеї.

Конструктивний рівень може бути засвідчено під час фіксації таких проявів з боку опитуваних:

– за *мотиваційним* критерієм: респондент має достатній рівень задоволеності навчанням чи професійної діяльністю; усвідомлює необхідність навчання й позитивно до нього ставиться; здатен досягти поставлених цілей; нормальна адаптація до життя / весела людина, яка любить життя; має достатній рівень толерантності, власні думки ґрунтуються на цінностях;

– за *когнітивним* критерієм: володіє знаннями про поняття «критичне мислення», його структуру, можливості, призначення; володіє знаннями щодо власного типу мислення; володіє ефективними методами навчання й самонавчання, самоконтролю та самокорекції діяльності й мислення та застосовує їх у процесі освітньої діяльності;

– за *комунікативним* критерієм: усвідомлює роль мови й мовлення в процесі мислення, вважає ці аспекти взаємообумовленими, може пояснити їхній взаємозв'язок; висловлює власні думки з опорою на аргументи та докази в усній та писемній формах, використовує смислові та графічні організатори; під час спілкування дотримується правил;

– за *діяльнісним* критерієм: у респондентів наявні знання щодо критичного мислення як засобу для вирішення проблем, зокрема професійного спрямування, і вони епізодично застосовуються; намагається використовувати знання про критичне мислення, його зміст і правила під час професійної підготовки та професійної діяльності;

застосовує окремі операційні вміння з контролю розумової діяльності з певними хибамі;

– за *рефлексивним* критерієм: респондент приймає переважно виважені рішення, однак припускається поодиноких хиб; оцінює власні думки і процес розмірковування, без помилок; намагається аналізувати й оцінювати отриману інформацію, робить спроби щодо висунення і створення власних ідей.

І, нарешті, найвищий – **продуктивно-творчий** – рівень сформованості критичного мислення особистості характеризується такими проявами:

– за *мотиваційним* критерієм: респондент має високий рівень задоволеності навчанням чи професійною діяльністю; усвідомлює необхідність навчання, позитивно до нього ставиться, розуміє необхідність навчання для майбутньої професійної діяльності та важливості професійної діяльності для життя; досягає поставлених цілей; не боїться перешкод / товариська людина; думки ґрунтуються на ціннісних орієнтаціях; проявляє високу толерантність;

– за *когнітивним* критерієм: володіє знаннями про поняття «критичне мислення», його структуру, можливості, призначення й активно використовує під час освітнього процесу, у процесі квазіпрофесійної діяльності, у процесі професійної діяльності; добре орієнтується у власному типі мислення й використовує його переваги; володіє ефективними методами навчання й самонавчання, самоконтролю та самокорекції діяльності та мислення й активно застосовує їх у процесі освітньої або професійної діяльності, що призводить до виникнення нових ідей;

– за *комунікативним* критерієм: усвідомлює роль мови і мовлення в процесі мислення, вважає ці аспекти взаємообумовленими, може пояснити їхній взаємозв'язок; висловлює власні думки з опорою на аргументи та докази в усній та писемній формах, активно використовує смислові та графічні організатори, на їх основі може створити новий продукт; під час спілкування завжди дотримується правил;

– за *діяльнісним* критерієм: у респондентів наявні знання щодо критичного мислення як засобу для вирішення проблем, зокрема професійного спрямування, і вони постійно застосовуються; активно використовує знання про критичне мислення, його зміст і правила під час професійної підготовки та професійної діяльності; активно застосовує операційні вміння з контролю розумової діяльності;

– за *рефлексивним*: респондент приймає виважені рішення (з опорою на істинні гіпотези, від-

киданням догматичних аспектів розмірковування тощо); адекватно оцінює власні думки і процес розмірковування, а також думки інших; не тільки аналізує й оцінює отриману інформацію, але й висуває та створює власні ідеї.

Висновки. Отже, нами визначено й схарактеризовано такі критерії розвиненості критичного мислення особистості: мотиваційний (позитивне ставлення до критичного мислення, цілеспрямованість у досягненні мети; позитивний емоційний стан особистості під час роботи з інформацією; ціннісне ставлення до власної думки, а також до думки, позиції іншої людини); когнітивний (наявність знань про поняття критичного мислення, його структуру, можливості, призначення, власний стиль мислення; наявність знань про раціональні й ефективні методи навчання та самонавчання, самоконтролю та самокорекції діяльності й мислення); комунікативний (усвідомлення ролі мови і мовлення в процесі мислення

і спілкування з іншими суб'єктами; висловлення власних думок, з опорою на аргументи та докази в усній і писемній формі, зокрема з використанням смислових та графічних організаторів; уміння вести бесіду з дотриманням правил спілкування), діяльнісний (застосування знань щодо критичного мислення для вирішення проблем; використання знань про критичне мислення, його зміст і правила під час повсякденної, освітньої, професійної діяльності тощо; застосування операційних умінь з контролю розумової діяльності); рефлексивний (здатність приймати виважені рішення, здатність до оцінки власних думок і процесу розмірковування та до думок інших; уміння висувати та створювати власні ідеї на підставі аналізу отриманої інформації).

Перспективи подальших розвідок убачаємо у моделюванні системи формування критичного мислення громадян з метою її подальшого запровадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадер С. О., Починкова М. М. Структура критичного мислення особистості. *Інноваційна педагогіка*. 2023. №62. Т. 1. С. 91-97. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.1.18>.
2. Гончаренко С. У. Методика як наука. К. ; Хмельницький : Вид-во ХГПК, 2000. 30 с.
3. Кремень В. Г., Биков В. Ю. Інноваційні завдання сучасного етапу інформатизації освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2014. № 37. С. 3–15. URL: <https://vspu.edu.ua/science/art/a153.pdf>.
4. Критерій. Словник іношомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CA%F0%E8%F2%E5%F0%B3%E9> (дата звернення: 23.02.2020).
5. Курило В. С. Моделювання системи критеріїв оцінки розвитку освіти в регіоні. *Педагогіка і психологія*. 1999. № 2. С. 35–39.
6. Курлянд З. Н. Особливості педагогічного процесу у вищому навчальному закладі. *Педагогіка вищої школи* : навч. посіб. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/50271-14-osoblivost-pedagogchnogo-protsesu-u-vischomu-navchalnomu-zaklad.html>. (дата звернення: 15.04.2019).
7. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді у позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Луганський нац. пед. ун-т. Луганськ, 2004. 43 с.
8. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4: І–М / ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. 1973. 840 с.
9. Шепеленко Т. Л. Формування комунікативних умінь студентів економічного університету в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології. Київ, 1998. 16 с.
10. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник. Київ : Либідь, 2002. 560 с.
11. Ягупов В. В. Фурс О. Й. Особливості діагностування психічної саморегуляції у майбутніх фахівців екстремальних видів діяльності. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2018. № 1 (12). С. 116–123.

REFERENCES

1. Bader S. O., Pochynkova M. M. (2023). Struktura krytychnoho myslennia osobystosti. [The structure of critical thinking of an individual.]. *Innovatsiina pedahohika*. №62. Т. 1. S. 91–97. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.1.18>. [in Ukrainian].
2. Honcharenko S. U. (2000). *Metodyka yak nauka*. [Methodology as a science]. K. ; Khmelnytskyi : Vyd-vo KhHPK. 30 s. [in Ukrainian].
3. Kremen V. H., Bykov V. (2014). Yu. Innovatsiini zavdannia suchasnoho etapu informatyzatsii osvity. [Innovative tasks of the modern stage of informatization of education]. *Suchasni informatsiini tekhnolornii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. № 37. S. 3–15. URL : <https://vspu.edu.ua/science/art/a153.pdf>. [in Ukrainian].
4. Kryterii. Slovyk inshomovnykh sliv. [Criterion. Dictionary of foreign words.]. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CA%F0%E8%F2%E5%F0%B3%E9> [in Ukrainian].

5. Kurylo V. S. (1999). Modeliuvannya systemy kryteriiv otsinky rozvytku osvity v rehioni. [Modeling of the system of criteria for evaluating the development of education in the region]. *Pedahohika i psykholohiia*. № 2. S. 35–39. [in Ukrainian].

6. Kurliand Z. N. Osoblyvosti pedahohichnoho protsesu u vyshchomu navchalnomu zakladi. [Peculiarities of the pedagogical process in a higher educational institution.]. *Pedahohika vyshchoi shkoly* : navch. posib. URL : <https://westudents.com.ua/glavy/50271-14-osoblivost-pedagogchnogo-protsesu-u-vischomu-navchalnomu-zaklad.html>. [in Ukrainian].

7. Savchenko S. V. (2004). Naukovo-teoretychni zasady sotsializatsii studentskoi molodi u pozanavchalnii diialnosti v umovakh rehionalnoho osvitnoho prostoru [Scientific and theoretical principles of socialization of student youth in extracurricular activities in the conditions of the regional educational space] : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.05 / Luhanskyi nats. ped. un-t. Luhansk. 43 s. [in Ukrainian].

8. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. (1973). [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes] / AN Ukrainskoi RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni ; redkol. : I. K. Bilodid (holova) ta in. Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980. T. 4: I–M / red. tomu: A. A. Buriachok, P. P. Dotsenko. 840 c.

9. Shepelenko T. L. (1998). Formuvannya komunikatyvnykh umin studentiv ekonomichnoho universytetu v protsesi vyvchennia psykholoho-pedahohichnykh dystsyplin [Formation of communicative skills of students of the University of Economics in the process of studying psychological and pedagogical disciplines]. : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 / Instytut pedahohiky i psykholohii. Kyiv. 16 s. [in Ukrainian].

10. Yahupov V. V. (2002). Pedahohika [Pedagogy] : navch. posibnyk. Kyiv : Lybid. 560 s. [in Ukrainian].

11. Yahupov V. V. Furs O. Y. (2018). Osoblyvosti diahnostuvannya psykhičnoi samorehuliatcii u maibutnikh fakhivtsiv ekstremalnykh vydiv diialnosti [Peculiarities of diagnosing mental self-regulation in future specialists of extreme types of activities] *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia*. № 1 (12). S. 116–123. [in Ukrainian].